

20. Павловский И.Ф. К истории полтавского дворянства. 1802-1902 гг. Очерки по архивным данным. - Полтава, 1906. - Вып. 1. - С. 151-158.
21. ДАЧО. - Фонд Чернігівського губернського дворянського зібрання. - Арк. 76, 82.
22. Павловский И.Ф. Очерк деятельности малороссийского генерал-губернатора князя А.Б. Куракина (1802-1808 гг.). - Полтава, 1914. - С. 42.
23. ДАЧО. - Фонд Чернігівського губернського дворянського зібрання. - Арк. 127 зв.
24. Голобуцкий В. Черноморское казачество. - К., 1956. - С. 177.
25. Дмитренко И. Сборник исторических материалов по истории Кубанского казачьего войска. - СПб., 1896. - Т. II. - Док. 561.
26. ДАКК. - Ф. 249. - Оп. 1. - Спр. 430. - Арк. 37.
27. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі ЦДІА України у м. Києві). - Ф. 1709. - Оп. 2. - Спр. 2917. - Арк. 1 - 7; - Ф. 1958. - Оп. 1. - Спр. 441. - Арк. 1 - 14; - Ф. 1191. - Оп. 5. - Спр. 64. - Арк. 1.
28. Щербина Ф. История Кубанского казачьего войска. - Екатеринодар, 1913. - Т. II. - С. 39.
29. Милов Л.В. Великорусский пахарь и особенности российского исторического процесса. - М., 1998. - С. 432.
30. Тищенко М.Ф. Гуральне право та право шинкування горілкою в Лівобережній Україні до кінця XVIII ст. // Праці Комісії для вивчення історії західноруського та вкраїнського права. - К., 1927. - С. 150 - 202.

Анжела Сікалюк



МАЛОВІДОМІ ДЖЕРЕЛА ПРО ДІЯЛЬНІСТЬ В.П. НАУМЕНКА

За останні два десятиріччя Україні, її народу було повернуто сотні імен видатних українських діячів минулого, свого часу незаслужено репресованих і забутих за радянських часів. У 1991 році на шпальтах «Вісника АН України» (№ 8. - С.51), мабуть, уперше на новому етапі нашої історії було поставлено питання про відновлення історичної справедливості щодо безпідставно забутого визначного діяча української науки, освіти і культури В.П. Науменка¹, матеріали про життя та діяльність якого стали з'являтися на сторінках наукових та інших видань лише на початку 90-х років ХХ століття. Окрім фактів з його біографії, інформацію щодо його творчості ми можемо знайти в публікаціях, надрукованих за останні 15 років². Його ім'я стояло першим у списку смертників: 10 липня 1919 року київська газета «Більшовик» надрукувала повідомлення: «Постановою Всеукраїнської надзвичайої комісії за невизнання Радянської влади і контрреволюційну діяльність розстріляти таких осіб: 1) б. Міністра в кабінеті Гербеля³ - Науменка Володимира Павловича...»⁴ Існуючий нині історіографічний матеріал про вихідця з Черніговщини, відомого вченого, педагога та громадського діяча кінця XIX - початку ХХ століття В.П. Науменка (1852-1919) дає можливість гідно оцінити всю велич і трагедію долі цієї яскравої і непересічної особистості.

Володимир Павлович був добре відомий як досвідчений методист-новатор, теоретик педагогічної науки. Його поважали і йому довіряли. Ось чому майже щороку земські управи пропонували очолювати літні вчительські курси. Підтвердження цього і знаходимо в запропонованих читачам 7 листах Ніжинської, Пирятинської, Кролевецької, Чернігівської, Стародубської та Зеньківської земських управ, адресованих В.Науменку та написаних у період від травня 1896 до серпня 1898 року.

З 1897 по 1907 рік він очолював відроджене Київське товариство грамотності. Нижче надаються матеріали, пов'язані з діяльністю цього товариства, які яскраво демонструють ті неймовірні зусилля, що були зроблені В.П. Науменком в тяжкі часи його існування. На жаль, на цих матеріалах не виставлена дата.

Увазі читачів пропонується також копія листа В. П. Науменка до редактора часопису «Трибуна», датованого 22 грудня 1918 роком. У ньому він звертається до суспільства і просить людей розібратися самим у тих наклепах, які лунали на

його адресу в кінці 1918 року. Матеріали друкуються за оригіналами, котрі зберігаються в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського - фонд 208, №№12-18, 6, 7, 9, 32. Дати проставлені автором або визначені за поштовим штемпелем. Особливості авторського написання в цілому збережені. Подекуди унормована авторська пунктуація.

Лист № 1.

Нежинская, Пирятинская, Кролевецкая, Черниговская, Стародубская и Зеньковская земские управы - Науменко Владимиру Павловичу.

Письма с предложениями заведовать летними педагогическими курсами для учителей.

4 мая 1896г. - 15 марта 1898.

Нежинская Уездная Земская Управа

Май 4, 1896

№ 795

г. Нежин

Господину учителю

Киевской 2-ой гимназии

Владимиру Павловичу Науменко

Нежинская Уездная Земская Управа, предполагая устроить в первых числах Августа месяца нынешнего года педагогические курсы для учителей Нежинского уезда, покорнейше просит Вас, Милостивый Государь, уведомить не желаете ли Вы быть руководителем этих курсов и если желаете, то на каких условиях Вы можете взять на себя этот труд, а также каким временем Вы можете располагать. Если же Вы не можете взять на себя этот труд, то не откажите указать на других лиц, могущих принять его на себя. Сведения эти необходимы в возможно скором времени. На устройство курсов в г. Нежине ассигновано 1200 рублей. Время для курсов предполагается от 4 до 5 недель.

Председатель:(Подпись)

Секретарь:(Подпись)

Лист № 2.

Земство Полтавской Губернии

Пирятинская Уездная Земская Управа

5 дня 1896г.

№ 6415 г.

Пирятин

Милостивый государь,

Владимир Павлович,

Пирятинская Уездная Земская Управа, согласно постановлению Земского Собрания 24 сентября сего года, имеет честь просить Вас, Милостивый Государь, не отказать сообщить, согласны ли Вы взять на себя труд быть руководителем Педагогических курсов, имеющих быть во время летних ваканций. 180 Угода г. Пирятин за гонорары, определенные в сумме 400 рублей за месяц.

За Председателя Управы(И.Ф., подпись)

Лист № 3.

Кролевецкая Уездная Земская Управа

Черниговской губернии

Февраля дня 1897 г.

№ 188

г. Кролевец

Милостивый Государь,

Владимир Павлович!

Уездная Земская Управа предполагая летом сего года устроить в г. Кролевец педагогические курсы для 40 душ учителей и учительниц народных училищ Кролевецкого уезда, имеем честь покорнейше просить Вас, Милостивый Государь, уведомить: не пожелаете ли Вы принять на себя просвещенный труд руководителя

их и за какое вознаграждение. Открытие курсов предполагается в период с 30 июня по 1 сентября. Желательно получить ответ Ваш в возможной скорости с указанием удобного для Вас 30-ти дневного срока курсов в отведенный период.

Председатель:(Подпись)

Лист № 4.

Черниговская Уездная Земская Управа
28 Августа 1898 г.

№ 2152 г.
Чернигов

Милостивый Государь,
Владимир Павлович!

Черниговское Уездное Земское Собрание 1896 года постановило устроить летом 1897 года в г. Чернигове педагогические курсы для народных учителей и учительниц уезда. Вследствие различных обстоятельств курсы эти не могли быть устроены в предложенное время и Уездная Управа внесет в очередное собрание предложение об этом, чтобы ассигновка на ведение курсов была бы сохранена на 1898 год. Имея в виду, что предложение это несомненно будет принято Собранием, Управа решила теперь же озабочиться приглашением лиц могущих руководить курсами и остановилась прежде всего на Вас, Милостивый Государь, как на желательном руководителе. Курсы будут проводиться один летний месяц, точное определение времени будет зависеть от руководителей. Извещая Вас об этом Управа просит сообщить: 1. Можете ли Вы и на каких условиях принять на себя труды руководительства курсами. 2. Не укажите ли Вы на какое-нибудь лицо, имеющее достаточный опыт, которое могло бы руководить на предполагаемых курсах занятиями по арифметике.

За Председателя Член Управы(И.Ф. подпись)

Лист № 5.

Стародубская Уездная Земская Управа
4 Октября 1897 г.

№ 2159
г. Стародуб, Черниговской губернии

Милостивый Государь,

В 1898 году предполагается в Стародубском уезде, в г. Стародуб устроить педагогические курсы для учителей и учительниц земских народных школ уезда, которых состоит 38. Занятия предполагаются с 15-го Мая по 15-е Июня. Земская Управа имеет честь просить Вас, Милостивый Государь, не найдете ли возможным принять на себя обязанность руководителя курсами и при желании не откажите сообщить о размерах гонорара за Ваш труд. Если же Вы не найдете возможным принять предложение Управы, то не откажите рекомендовать опытного педагога,ющего с пользою для дела руководить педагогическими курсами.

Председатель Управы(Подпись)

Секретарь(Подпись)

Лист № 6.

Черниговская Уездная Земская Управа
31 Октября 1897 г.

№ 2399
г. Чернигов

Милостивый Государь,
Владимир Павлович!

В виду предстоящего Уездного Земского Собрания, Черниговская Уездная Земская Управа имеет честь просить Вас сообщить ей, в возможно непродо-

лжительном времени, согласны ли Вы заведовать педагогическими курсами для народных учителей, имеющих быть летом 1898 года в г. Чернигове и на каких условиях? Управа будет Вам очень благодарна, если Вы также укажите на какое-нибудь лицо, которое по Вашему мнению, могло бы руководить на предполагаемых курсах занятиями по арифметике.

За Председателя Управы (Подпись)

Лист №7.

Кролевецкая Уездная Земская Управа

Черниговской губернии

Ноябрь 26 дня 1897 г.

№ 3001

г. Кролевец

*Милостивый Государь,
Владимир Петрович!*

Уездная Земская Управа предполагая летом 1898 года, в период с 15 Мая по 15 Сентября, устроить в г. Кролевец педагогические курсы для учителей и учительниц народных училищ Кролевецкого уезда, имеет честь покорнейше просить Вас, Милостивый Государь уведомить: не пожелаете ли Вы принять на себя просвещенный труд руководителей их. Хотя открытие курсов Управою и предполагается в период с 15 Мая по 15 Сентября. Но окончательное решение сего вопроса Управа предоставляет усмотрению Вашему, с тем, что срок курсов желателен 30-ти дневный. Управа предполагает пригласить руководителем по арифметике Ф.И. Егорова или Г.Т. Лубенца. Об условиях согласия Вашего благоволите уведомить Управу.

Председатель (Подпись)

№ 8.

Науменко Владимир Павлович - Киевскому губернатору.

Докладная записка по поводу нападок на Киевское общество грамотности.⁵

За последнее время, под влиянием обострившихся отношений политических партий и групп, в печати появляются постоянные нападки и уколы по адресу разных обществ и учреждений, очень часто держащих себя независимо от тех или иных политических течений, а ведущих свою работу в духе посильного понимания тех задач, которые ими на себя приняты. Таким нападкам, к величайшему сожалению, подверглось и Киевское общество грамотности. Состоя председателем Совета этого «общества» в течении почти 11 лет, я считаю своим нравственным долгом представить настоящую докладную записку, цель которой фактами доказать, что Киевское общество грамотности в течении всей своей деятельности всегда руководствовалось желанием принести посильную пользу делу просвещения, не вдаваясь ни в какую политику, не примыкая ни к каким политическим партиям, а твердо держать ранг принятого им основного положения - работать в духе прогрессивно - просветительного направления, не выходя за пределы законности. Я считаю себя обязанным, дать объяснения тем страницам в деятельности «общества», которым по внешнему виду могут дать повод считать «общество» уклонившимся от его основного принципа. Факты законной работы «общества». На 14 декабря 1904 года было назначено очередное общее собрание «Общества», которые всегда бывают публичны. В этом собрании должны были обсуждаться разные доклады Совета. За 2 часа до собрания, мне было сообщено по телефону полицмейстером г. Цихоцким, будто желают воспользоваться нашим собранием, чтобы устранить политическую манифестацию. Я ответил, что и я лично, и весь Совет «Общества» ничего не знает об этом, но постараемся не допустить ни до какого эксцесса. Начало собрания прошло вполне мирно, несмотря на громадное количество публики, явно не принадлежавшей к членам общества. Я, как

председатель, твердо решил, что никому из посторонних я голоса не дам, если кто-нибудь попытается говорить. После нескольких речей членов «Общества», просит слова какой-то неизвестный мне человек, по виду полуинтеллигентный рабочий. Я заявляю ему, что по нашему обычаю участвуют в дебатах только члены общества, после чего начинаются крики их публики о требовании предоставить слово представителю рабочих людей. Увидев в течении нескольких минут всю бесполезность логических убеждений, я наскоро посоветовавшись с членами совета, закрыл собрание, заявив, что Киевское общество грамотности снимает с себя ответственность за все последующее. Через несколько минут зал был уже пуст, так как остались только члены общества и полиция для составления протокола о произошедшем (кто-то из их публики брал верх криком каких-то прокламаций). Через несколько времени мне присыпают прочеки в одном из заграничных изданий брань по этому поводу, по адресу меня лично и всего «Общества» за ретроградное направление. Случай этот рассказал мной для того, чтобы доказать желающим выискивать в деятельности «Общества» инкриминирующие страницы, что эти страницы тенденционно подыскиваются ими, а игнорируется вся сумма тактических приемов «Общества». Во время воины, прокотившейся по всей Руси, Киевское общество грамотности сделало все возможное для того, чтобы удержаться в пределах своих правительственные задач. В начале 1905 года в одном из своих заседаний постановили внести в общее собрание доклад об изменении условий, препятствующих правильному ходу деятельности просветительных обществ, но в то же время запротоколировали свое решение, не касаться вопросов политических. Когда началось в общем собрании 25 апреля 1905 г. обсуждение разных вопросов, я как председатель собрания, исполняя постановление совета, употребил все средства к тому, чтобы не дать возможности распространять дебаты по вопросам политического характера. Обществом не было издано ни одной брошюры политического характера. Обращусь теперь к разъяснениям, касающихся одной из отраслей деятельности «Общества» - это книжная торговля. Лет 12 назад «Общество» начало хлопотать в получении разрешения на самостоятельную книжную торговлю. Мотивы — необходимость составлять библиотеки для школ, по поручениям земств и разных учреждений. Формировать библиотеки при отсутствии своего книжного склада было и труднее, и материально невыгоднее, если приходиться покупать книги из магазинов. Но так как открывать книготорговлю только извозным отделом книг - значит не иметь возможности конкурировать с другими книжными лавками, то «Общество» решило испросить разрешения на право торговли всеми дозволенными цензурою книгами. Такое разрешение «Обществу» дано было Министром внутренних дел только в 1901 году, и тогда «Общество» получило возможность держать свою книготорговлю, не получая от нее доходов, но и зато не затрачивая на нее средства из своих очень небольших ежедневных денежных поступлений. Пока существовал закон о цензуре, никаких вопросов и сомнений не могло возникать, так как решение было, громадное большинство книг выписывать от разных книгоиздательских фирм по заказу «Общества», сверх того высылают и другие книги на комиссию по своему усмотрению, в чем не было никакой опасности, так как все книги были цензурны. Когда же, в следствие нового закона об отмене цензуры стали выходить книги явочным порядком, при чем в 1905-06 гг. появилось громадное количество мелких брошюр, книгоиздательские фирмы стали высыпать их в склад «Общества» на основании прежних комиссионных сношений. В феврале 1907 г. я внес в совет предложение о пересмотре вопроса о книжной торговле «Общества» и об упорядочении ее, что и запротоколировано в одном из заседаний совета. Никто из членов совета не решался брать на себя обязанности заведующего складом, боясь взвалить на себя непосильную работу, а во втором - пересмотреть весь склад «Общества», в котором имущество состояло на 20 тыс. рублей. Я обязал служащих в складе завести алфавитный указатель книг запрещенных и немедленно отбирать со склада все такие издания для вручения их мне; я же прятал их в особый шкаф.

Эта мера была не лично мною придумана, а указана была мне инспектором книжной торговли господином Никольским, сказавшим мне, что этой мерой «Общество» будет гарантировано от всяких недоразумений. Что же касается всех остальных нежелательных книг, не вошедших в списки запрещенных, то пришлось устраниить их со склада постепенно. Больше, при наличии рабочей силы, мы сделать не могли. Если бы у «Общества» была тенденция к распространению подобной литературы, то 1906 год давал для этого широкие просторы, а при обыске склада в феврале месяце и при ревизии в ноябре месяце, таких книг оказалось ничтожное количество, сравнительно со всем имуществом склада. При чем о содержании, а главное - об отдельных фразах в этих брошюрах, никто из нас и не подозревал. Я распорядился все эти издания отдать обратно в книгоиздательские фирмы. Особенно печально для «Общества» то обстоятельство, что репрессивная мера - закрытие книжного склада - последовала как раз в тот момент, когда «Общество» приближалось уже к полному управлению своей книготорговлей, а так же начало разработку плана по сосредоточению главных интересов своей работы по снабжению склада по возможно низким ценам. А школ и учащихся - хорошо подобранными книгами научного и литературного содержания. Что же касается иногородних комиссий «Общества», также послуживших поводом к обвинению, я прежде всего, считаю обязанным объяснить, что комиссии эти возникают по необходимости, так как в провинциальных пунктах трудно устроить самостоятельное просветительное общество. Комиссии эти получают инструкции от совета «Общества» и руководят ими, ведут все свои учреждения: библиотеки, склады книг и прочее. Совет «Общества» принимает непосредственное участие в работе этих комиссий и устраивает свой хорошо организованный контроль работы комиссий. «Общество» так же ведет в течении многих лет свою библиотеку-читальню, которая представляя довольно обширные учреждения всегда стояла на почве строгой законности. Сверх того, Киевское общество грамотности устроило музей учебных пособий, которое потребовало бы громадных затрат, если бы тот добровольный и бесплатный труд членов «Общества». Это тоже доказывает, что просветительные задачи «Общества» составляют всю его задачу. О деятельности общества по устройству общедоступных лекций. Лекторы работали безвозмездно и тяжело. Лекции эти не вызывали у публики ни малейшего беспорядка. Аудитория была смешанного порядка: рабочие, мастеровые, приказчики, молодежь. В аудитории царила тишина (иногда лекции насчитывали до 300 душ). Создание Народного Дома. На его создание потребовалась сумма свыше 220 тысяч рублей, а у «Общества» в начале было только 500 рублей. Собрав путем пожертвований свыше 100 тыс. рублей: 40 тыс. - Министерство финансов, около 80 тыс. рублей - было получено под залог в банке. Это никаким образом не может свидетельствовать о других задачах «Общества», кроме культурных. Прошу дать возможность Киевскому обществу грамотности снять с себя те обвинения, которые возводятся на него. В таком сложном деле как ведение обширного учреждения, могут быть ошибки, возможные недоразумения, но это все далеко от криминальных поступков.

№ 9.

Науменко Владимир Павлович. Докладная записка в связи с закрытием Киевского общества грамотности.

Ваше Высокопревосходительство!

Закрытие Киевского общества грамотности вызвало чувство глубокой утраты в различных кругах местного населения, хорошо знакомых с многолетней плодотворной деятельностью его. В течение долгих лет «Общество» было единственным просветительным учреждением нашего края, всегда пользовалось широкими симпатиями населения, и при всех изменчивых условиях русской жизни не отклонялось от своих скромных, невысоких, чисто просветительных задач. «Обществу» ставится в вину уклонение с этого пути в последние годы, уклонение,

приведшее к закрытию его по постановлению Губернского Присутствия. Не входя в оценку последнего, мы считаем нравственным долгом выразить уверенность, что, если в деятельности «Общества» и могут быть указаны какие-либо формальные отклонения, то они объясняются как общими условиями русской жизни, заключавшими в себя в последние годы много неопределенного и изменчивого, так и сложностью его работы, основанной при этом на добровольном труде лиц, имеющих возможность уделять этому делу лишь свои досуги. Для нас, наблюдавших деятельность «Общества» со стороны, она всегда представлялась проникнутой только просветительными задачами и стоявшей в стороне от политики. Мы глубоко убеждены, что святое дело народного образования должно оставаться вне политической борьбы и поэтому не можем не выразить протеста против приемов тех лиц, которые желая дискредитировать «Общество», переносят вопрос на почву политики, не останавливаясь ни перед какими средствами в борьбе с ним и в печати, и в форме адресов. Мы верим, что при вашем просвещенном участии, все дело с Киевским обществом грамотности может получить другое освещение и, далекие от каких-либо политических целей, очень просим Ваше Высокопревосходительство не отказать в своем содействии пролить свет на это дело и помочь сохранить Киевское общество грамотности.

№ 10.

Науменко Владимир Павлович. Черновик письма по поводу закрытия Киевского общества грамотности.

Ваше Высокопревосходительство!

Просим рассмотреть вопрос, касающийся закрытия Киевского общества грамотности. Не отрицаем ошибок и недосмотров в работе «Общества», объясняя с одной стороны неизбежными промахами при условии добровольного труда в сложные дни, а с другой - теми трудными моментами, которыми так переполнены были неопределенностью положения в 1905 - 1906 гг. Я, как председатель Совета, положивший немало труда и энергии в течении 11 лет работы в «Обществе», не осмысливался искать защиту для него, если бы не был проникнут сомнением, что вводимое на Киевское общество грамотности обвинение в тенденционном желании вести народные массы к возбуждению есть только результат недоразумений и тех обострившихся в последнее время отношений, которые к прискорбию, относятся повсюду, а в Киеве - в особенности. Позвольте надеяться, что при Вашей благосклонной и просвещенной совести, исполненной объективности, то обвинение, которое тяготеет над «Обществом», может быть поставлено в действительные рамки. Иначе говоря, будет признано, что «Общество» в громадной массе фактов всегда обнаруживало свою полную лояльность и что отдельные страницы, отмечаемые обвинением, являются результатом не злой воли, а исключительно недосмотров и ошибок, которые возникли на почве колеблющихся положений. Если Вы признаете искренность наших уверений, то не сомневаюсь, что Вы поможете сохраниться тому просветительному учреждению, которое в течении 26 лет своего существования выполняло свое начинание, и даже по признанию теперешних врагов, сделало немало полезного в общей культурной работе для массы населения.

№ 11.

Науменко В.П. - до редактора часопису «Трибуна».

Лист: 22 грудня 1918р. Конія.

Високоповажний Пане Редакторе! Звертаюсь до Вас з уклінним проханням надрукувати в часописі «Трибуна» мого листа до суспільства, бо можна обвинувачувати мене з партійного погляду, але ні в якому разі не з педагогічного.⁶ Нехай люди судять не з голих слів про мене, а на підставі фактів. З великою пошаною до Вас і до редакції В.Науменко. Паньківська 1, ком. 11.

В чим моя провинність з педагогічного боку?

(Лист до суспільства)

Мені стало відомо з переказів що мене обвинувачують в тому, буцім я не тільки кинув учеників середньої школи у політичну боротьбу, але навіть допустив їх втрутатися в військові справи і в військову боротьбу. В газеті «Нова Рада» (№ 236) просто говориться, що я робив «великий педагогічний злочин» дозволивши «дітям без згоди батьків, кинувши школу і сім'ю йти в солдати, переселятися в казарми, одержувати гроші, стріляти в людей з рушниці». Коли б це все було так, я сам себе називав би злочинцем, але раніше, ніж обвинувачувати кого б не було, треба дізнатись про справжні факти. Ось через що я і обертаюсь до суспільства з проханням вислухати мое коротеньке справоздання про мої всі заходи, що до молоді, за цей останній місяць, бо для мене гірко навіть подумати, буцім вся моя педагогічна діяльність на протязі 45 років, ведена в напрямі широї любові до молоді і охорона її від всякої напasti, нарешті перетворилася в такі антипедагогічні вчинки.

Весь час моєї педагогічної роботи я держався тієї думки, що шкільна молодь повина виховуватись в горожанськім напрямі, але од реальної політичної діяльності її треба удержувати, бо користі од такої діяльності нема, а лиха і горя багато падає на молоді голови, через що марно губиться та сила, яка потрібна буде, коли ця молодь увійде вже в життя з самостійною позицією і твердою волею. В перший же день (15 листопада) існування того Кабінету, в якому я, несподівано для мене опинився (про це я скажу другим разом), склалась та трагедія розстрілу студентської молоді, в якій, як мені здавалося, новий Кабінет не був причасний, бо постанова про стрілянину як що будуть на вулиці маніфестації, була зроблена не Кабінетом (він ще й не збирався), а військовим урядом. Через це я, на засіданні Ради міністрів 16 листопада, проголосив мою заяву (до неї пристав і міністр праці В.А.Косінський) про необхідність взагалі обережно поводитись при боротьбі з анархією методом військової сили, особливо ж, коли діло торкається шкільної молоді. Ця моя заява викликала таку постанову Ради, яка і занесена до протоколу засідання 16 листопада:

а) «просить военного министра подтвердить всем военноначальствующим лицам о необходимости при применении вооруженной силы руководствоваться действующими на этот предмет указаниями;

б) просить министров военного и внутренних дел по принадлежности сделать распоряжение, чтобы воинские части и державная варта не вводились в стены учебных заведений без предварительного соглашения с подлежащим учебным начальством, стоящим во главе этих заведений;

в) признать желательным в ближайшем будущем пересмотр соответственных законопложений о порядке применения вооруженной силы и просить заинтересованные ведомства по взаимному соглашению в возможно непродолжительном времени представить свои соображения по этому вопросу на обсуждение Совета министров».

Через два дні після цього мені докладають, що по середніх школах розносять запrosини од «начальника» добровільної дружини записуватися в «добровольческую дружину учащихся средних учебных заведений г. Киева». Не маючи ніяких офіційних відомостей про цю організацію, я в засіданні Ради міністрів 19 листопада заявив свій протест проти цього і прохання зробити постанову, що учеників середніх шкіл не можна притягати ні в які військові дружини. Рада міністрів одноголосно з цим згодилася і така постанова була записана в протоколі, а я оповістив про це всі середні школи Києва, рішуче сказавши, що згідно з постановою Ради міністрів, ученикам середньої школи забороняється вступати в які б то не було «добровольческие дружины».

На превеликий жаль, життя в городі стало складатися так, що своєвільних урядів з'явилось багато, через що дуже швидко мені прийшлося довідатись, що не

вважаючи на заборону ученикам записуватись в військові дружини, вони не тільки приймаються туди, а навіть висилаються на позиції⁷.

Тоді я написав приватного листа до начальника добровольчих дружин генерала Кирпичева, просячи його негайно увільнити з бойових позицій учеників середніх шкіл і повернути їх до дому. Через кілька день я одержав від генерала Кирпичева листа, в якому він повідомив мене, що в дружині він бере учеників тільки за згодою їх батьків, а на бойових позиціях нікого з учеників нема. З всього сказаного можна побачити, що з мого боку робилось все, щоб одвести молодь середньої школи од участі в військових справах, а коли цього цілком досягнути не можно, то хоч захистити її од небезпеки батальних подій.

В такому стані пройшов ще один тиждень, коли зовсім несподівано для мене в ніч на 1 грудня Головнокомандуючий кн. Долгоруков звернувся до мене з-заявою, що багато учеників бажає прийти на поміч, взявши на себе роль бой-скаутів. Через це він просить з другого грудня розпустити на різдвяні канікули учеників двох старших класів всіх середніх шкіл, щоб дати змогу тим, що побажають, записатись в ряди бой-скаутів. Моя розмова з Головнокомандуючим, в якій я казав йому про небажанність руйнувати шкільне життя, привела тільки до того, що це робиться на короткий час, а найголовніше - дається мені слово, що бой-скаути не будуть притягнуті до військових обов'язків, а тільки будуть оберігати лад життя в городі, щоб забезпечити людність од злодіїв та грабіжників. Мушу сказати правду, що все це було для мене так гірко, що я рішив було зректись з прийнятих на себе обов'язків міністра, але цим я тільки захистив би себе од неприємностів, нічим не захистивши долі тої молоді, про яку визнавав себе обов'язним піклуватися понад усе. Ось через що я залишився на посаді, рішивши зараз же повести справу з бой-скаутами так, щоб їх якомога більше оберігати і якомога швидше ліквідувати.

Зараз же після розпуску учеників двох старших класів почалися заходи в деяких школах і учеників 6-го класу, щоб і їм дозволяти записуватись в бой-скаути; з цим питанням звертались вони до кн. Долгорукова, а він з надписом на їх проханні «Молодцы» направляв їх з цим проханням на мое рішення. Не глядячи на таку резолюцію князя, я рішив не допускати до повного розпаду школи і пересилав заяви на рішення педагогічних рад, додаючи з своего боку думку, що не слід би цього дозволяти, бо вже починають губитися всякі грани. Не допустивши участі учеників 6-го класу в бой-скаути, я разом з цим знов зробив рішучу заяву в Раді міністрів про ненормальності стану бой-скаутів. На цю мою заяву дана була в Раді 6-го грудня така резолюція:

а) прохати Міністра Народної освіти зробити заходи, щоб в тих школах, де мало записалось в бой-скаути, зараз же почались уроки;

б) прохати голову Ради міністрів і Міністра Народної освіти ввійти з Головнокомандуючим в зносини про те, що б встановити контроль педагогів над життям і повсякденням бой-скаутів. Після цього були розмови з кн. Долгоруковим про те, що треба б як можно швидше ліквідувати бой- скаутські організації, бо з одного боку, це діло всієї школи, а з другого - нема ніякої потреби в роботі бой- скаутів через те, що з мобілізацією інших сил охорона ладу в городі може бути забезпечена інакше. Результатом цих розмов і був той приказ Головнокомандуючого, в якому він забороняв вступати в бой-скаути наново, а разом з тим запевняв, що в близькому часі всі бой-скаути повернуться до своєї шкільної праці.

Все що я розказав тут, підтверджується офіціальними документами; що ж до моїх інших заходів і приватних розмов по цьому ділу, то про них я говорити не буду. Мені здається, що безсторонній присуд може з наведених мною фактів рішити чи зробив я провинність з педагогічного боку, коли всіма способами піклувався про те, щоб захистити молодь од біди, при умові, що здергувати треба було на обидва фронта - і од організаторів дружин і од самої молоді. В

усякому разі, я як педагог, з чистою совістю можу дивитися в очі усякому, бо за цей скрутний час, як мені відомо, ніхто з учеників середньої школи не постраждав у бойовиці, як це було мало не рік назад з багатьма з школярів, коли вони вступили у військо, борючись з більшовиками, і потім здобули собі гучного похорону. Тоді були вони більше двох місяців у справжній військовій службі і тільки в кінці марта місяця військовий міністр видав наказ, що пора повернути молодь до школи. Не дай, Боже, щоб такі події коли-небудь повторилися.

Що ж до того тону і методу, яким про мене говорила «Нова Рада» то, звичайно, я реагувати на це не стану, бо гадаю, що сама часопис цим тоном видала собі найкращий атестат.

В. Науменко.

Джерела та література:

1. Усенко І. «Співробітник з окремим дорученням»// Вісник НАН України. - 1994. - № 5. - С.79.
2. Борисюк З. П'ять листів М.Л. Кропивницького // Український театр. - 1990. - 33. - С.22-24;
- Ільєнко І. Володимир Науменко (1852-1919) // Літературна Україна. - 1992. - 6 серпня; Ільєнко І. «Приговор привести в исполнение в 24 часа» // Літературна Україна. - 1992. - 13 серпня ; Деба А., Щербанюк І. Повернення з небуття // Київський вісник. - 1993. - 6 березня та інші.
3. Кабінет міністрів при гетьмані П. Скоропадському.
4. Джеджула Ю., Панкова Є. Володимир Науменко: Історичні портрети // Освіта. - 1993. - 6 січня. - С.13.
5. З 1897 по 1907 рік В.П. Науменко очолював Київське товариство грамотності.
6. 1918 рік - висунуті обвинувачення В.П. Науменку щодо його педагогічної діяльності.
7. На фронт.

Олена Герасименко



РОЛЬ ЦЕНТРАЛЬНИХ ТА МІСЦЕВИХ АРХІВІВ У ВИВЧЕННІ АГРАРНОГО РУХУ НА ЛІВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ (1900 - ЛЮТИЙ 1917 рр.)

Серед багатьох питань історії України ХХ століття важливе місце займає аграрний рух. Серйозні економічні проблеми, пов'язані з революціями, війнами, негативно впливали на становище народних мас України, левову частку якого складало, особливо на Лівобережній Україні, багатостраждане селянство. Вкрай розорена упродовж капіталістичної еволюції II пол. XIX ст. переважна більшість українського селянства в умовах назрівання революції 1905-1907 рр. дедалі активніше включалася у загальнозвільну боротьбу українського народу, переслідуючи проте свої специфічні цілі: боротьбу за економічне і соціальне визволення й перш за все - демократичне вирішення аграрного питання. Поразка революції 1905-1907 рр. об'єктивно привела до тимчасового скорочення розмаху селянського руху. Його нове піднесення збігається з початком аграрних перетворень П. Столипіна й помітно активізується в роки Першої світової війни.

Глибоке вивчення перелічених вище та інших подій і явищ, які відбувалися у 1900 - лютому 1917 рр. в українському селі, має важливе наукове значення для правильного розуміння процесу розгортання боротьби українського народу за своє соціальне і національне визволення, процесу формування підвалин для майбутньої боротьби за українську державність після повалення самодержавства, в якій селянство брало найактивнішу участь. До того ж в умовах радикальних змін у житті суспільства кінця ХХ - початку ХХІ ст. назріла необхідність переосмислити